

**การบริหารจัดการวัดเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้ของชุมชน :
กรณีศึกษาวัดในอำเภอสามพราน จังหวัดนครปฐม**
**TEMPLE ADMINISTRATIVE MANAGEMENT TO PROMOTION OF THE COMMUNITY
LEARNING : A CASE STUDY OF THE TEMPLE IN WANGNOI DISTRICT,
AYUTTHAYA PROVINCE.**

สัญญา สดประเสริฐ

Sanya Sodprasert

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์พุทธปัญญาศรีทวารวดี

Mahachulalongkornrajavidyalaya Buddhaphanya Sri Thawarawadee Buddhist College

*Corresponding author E-mail: sanyamcu@gmail.com

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1. ศึกษาการบริหารจัดการวัดเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้ของชุมชน 2. เปรียบเทียบการบริหารจัดการวัดเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้ของชุมชน จำแนกตามปัจจัยส่วนบุคคล 3. ศึกษาปัญหา อุปสรรค และข้อเสนอแนะในการบริหารจัดการวัดเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้ของชุมชน : กรณีศึกษาวัดในอำเภอสามพราน จังหวัดนครปฐม การวิจัยแบบผสมผสานวิธี วิจัยเชิงปริมาณ ใช้แบบสอบถาม เป็นเครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูล กลุ่มตัวอย่าง ได้แก่ ประชาชนที่มีอายุ 18 ปีบริบูรณ์ขึ้นไปในอำเภอสามพราน จังหวัดนครปฐม จำนวน 397 คน สถิติที่ใช้วิเคราะห์ข้อมูล ได้แก่ ค่าความถี่ ค่าร้อยละ ค่าเฉลี่ย ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน ทดสอบสมมติฐานโดยการทดสอบค่าที ค่าเอฟ วิเคราะห์ความแปรปรวนทางเดียว และการวิจัยเชิงคุณภาพ ใช้วิธีการสัมภาษณ์เชิงลึกกับผู้ให้ข้อมูลสำคัญ จำนวน 9 รูปหรือคน วิเคราะห์ข้อมูลโดยการวิเคราะห์เนื้อหาเชิงพรรณนา

ผลวิจัยพบว่า

1. ความคิดเห็นของพระสงฆ์ต่อการบริหารจัดการวัดเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้ของชุมชน ทั้ง 2 ด้าน คือ ด้านบุคคล และด้านวัตถุ พบว่า ในภาพรวมอยู่ในระดับมาก โดยมีค่าเฉลี่ย 4.42 และเมื่อจำแนกรายด้าน เรียงลำดับค่าเฉลี่ยมากที่สุด พบว่า ความคิดเห็นต่อการบริหารจัดการวัดเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้ของชุมชน ในด้านวัตถุเป็นอันดับหนึ่ง โดยมีค่าเฉลี่ย 4.43 รองลงมา คือ ด้านบุคคล มีค่าเฉลี่ย 4.40

2. การเปรียบเทียบความคิดเห็นของพระสงฆ์ในการบริหารจัดการวัดเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้ของชุมชน โดยจำแนกตามปัจจัยส่วนบุคคล ได้แก่ อายุ พรรษา วุฒิการศึกษาสามัญ วุฒิการศึกษาทางธรรม และ วุฒิการศึกษาทางบาลี พบว่า พระสงฆ์ที่มีปัจจัยส่วนบุคคล คือ อายุ พรรษา วุฒิการศึกษาสามัญ วุฒิการศึกษาทางธรรม วุฒิการศึกษาเปรียญธรรม ต่างกัน มีความคิดเห็นเกี่ยวกับการบริหารจัดการวัดเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้ของชุมชน ไม่แตกต่างกันในทุกด้าน จึงปฏิเสธสมมติฐานการวิจัย

3. ปัญหาและอุปสรรคในการบริหารจัดการวัดเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้ของชุมชน : กรณีศึกษาวัดในอำเภอสามพราน จังหวัดนครปฐม มีดังนี้ ด้านบุคคล ขาดงบประมาณในการสนับสนุนการจัดโครงการต่างๆ ทำให้การจัดทำโครงการส่งเสริมการเรียนรู้ของชุมชน ไม่ประสบผลสำเร็จ ด้านวัตถุ สถานที่ไม่ค่อยสะอาด ขาดการดูแลเอาใจใส่อย่างจริงจัง ไม่มีเทคโนโลยีทันสมัย ช่วยในการส่งเสริมการเรียนรู้ อันเป็นอุปสรรคทำให้ สะดวกรวดเร็วในการเรียนรู้ ทำให้ไม่ได้รับความสนใจจากเยาวชน

คำสำคัญ: การบริหารจัดการ, ส่งเสริมการเรียนรู้, ชุมชน

ABSTRACT

This research aims to 1. Study the management of temples to promote community learning 2. Compare the management of temples to promote community learning 3. Study the problems, obstacles, and suggestions for managing temples to promote community learning: A case study of temples in Wang Noi District, Phra Nakhon Si Ayutthaya Province. The research employs a mixed-methods approach. Quantitative research uses questionnaires as a data collection tool. The sample group consists of 397 people aged 18 years and older in Chaloem Phra Kiat District, Saraburi Province. Statistical analyses include frequency, percentage, mean, standard deviation, hypothesis testing using t-test, F-test, and one-way ANOVA. Qualitative research uses in-depth interviews with 9 key informants. Data is analyzed using descriptive content analysis..

1. The research found that the opinions of monks regarding temple management to promote community learning, in two aspects: personal and material, were generally at a high level, with an average score of 4.42. When categorized by aspect, in order of the highest average score, opinions regarding temple management to promote community learning: a case study of temples in Wang Noi District, Phra Nakhon Si Ayutthaya Province, in the material aspect ranked first with an average score of 4.43, followed by the personal aspect with an average score of 4.40.

2. comparison of the opinions of monks regarding temple management to promote community learning years of ordination, secular education, religious education, and Pali education, revealed that monks with different personal factors such as age, years of ordination, secular education, religious education, and Pali education did not differ significantly in their opinions regarding temple management to promote community learning: a case study of temples in Wang Noi District, Phra Nakhon Si Ayutthaya Province, in all aspects. Therefore, the research hypothesis was rejected.

3. Problems and obstacles in temple management to promote community learning: a case study of temples in Wang Noi District, Phra Nakhon Si Ayutthaya Province. In Phra Nakhon Si Ayutthaya Province, the following issues exist: Regarding personnel, a lack of budget support for various projects has resulted in the failure of community learning programs. Regarding materials, the facilities are often unclean and lack proper maintenance. The absence of modern technology to facilitate learning, particularly tools that would speed up the learning process, has led to a lack of interest from young people.

Keywords: Management, temple-based, community

บทนำ

พระพุทธศาสนากับรากฐานสังคมไทยเป็นสถาบันหลักและรากฐานวัฒนธรรมไทยมีบทบาทจัดระเบียบสังคม ทั้งด้านการปกครอง การศึกษา และวิถีชีวิต โดยมีวัดเป็นศูนย์กลางในการถ่ายทอดศีลธรรม ขนบธรรมเนียม ความสัมพันธ์ระหว่างวัดและสังคมแน่นแฟ้นเปรียบเสมือนจิตวิญญาณกับร่างกายต้องเกื้อกูล

พึ่งพาอาศัยกันและการเรียนรู้การขัดเกลาทางสังคมลักษณะมนุษย์เกิดกระบวนการเรียนรู้ตลอดชีวิตเพื่อสร้างคุณสมบัติอันพึงประสงค์ โดยเฉพาะในวัยเด็กและเยาวชนเป็นช่วงวัยแห่งการหล่อหลอมผ่านการดูแลของครอบครัว ครู สังคมรอบข้าง รวมถึงการเรียนรู้ด้วยตนเองและสื่อต่างๆ เพื่อสร้างประสบการณ์พื้นฐานในการเติบโตเป็นประชากรมีคุณภาพของสังคม (สุมน อมรวิวัฒน์, 2546) การศึกษาและเรียนรู้ คือ กระบวนการสร้างความเจริญงอกงามให้แก่บุคคลและสังคม ผ่านกระบวนการถ่ายทอดความรู้ การฝึกอบรม การสืบสานทางวัฒนธรรม การสร้างสรรค์นวัตกรรมการศึกษา มุ่งเน้นการสร้างองค์ความรู้สัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมและสังคมแห่งการเรียนรู้ เกิดการเรียนรู้อย่างต่อเนื่องตลอดชีวิต ผ่านหน่วยจัดการเรียนรู้ ศูนย์ส่งเสริมการเรียนรู้ระดับอำเภอ ศูนย์การเรียนรู้ระดับตำบล ศูนย์การเรียนรู้ในพื้นที่ ศูนย์หรือสถาบันการเรียนรู้เฉพาะด้านหรือเฉพาะกิจการ หรือหน่วยงาน “ภาคีเครือข่าย” ส่งเสริมการเรียนรู้ (พระราชบัญญัติส่งเสริมการเรียนรู้, 2566) ในบริบทสังคมไทย “วัด” ไม่ได้เป็นเพียงสถานที่สำหรับการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาเท่านั้น แต่ยังดำรงฐานะเป็น “ศูนย์กลางการเรียนรู้ของชุมชน” ทรงอิทธิพลมีรากฐานมายาวนาน และการเรียนรู้ทางศาสนาถือเป็นหัวใจสำคัญของกระบวนการขัดเกลาทางสังคม เพราะเป็นรากฐานมุ่งเน้นการพัฒนาคนให้กลายเป็นมนุษย์สมบูรณ์ ทั้งทางด้านสติปัญญา อารมณ์ จิตวิญญาณ ซึ่งเป็นองค์ประกอบในการขับเคลื่อนประเทศชาติ

กระบวนการเรียนรู้ภายในพื้นที่ของวัด มิใช่เพียงการถ่ายทอดสรรพวิชาตามตำรา แต่เป็นกระบวนการขัดเกลาจิตวิญญาณเพื่อมุ่งสู่การสร้างมนุษย์ที่สมบูรณ์ โดยมีเอกลักษณ์สำคัญอยู่กับการประสานองค์ความรู้เข้ากับหลักจริยธรรมอย่างแนบแน่น การเรียนรู้ในลักษณะนี้ไม่ได้ให้ความสำคัญเพียงแค่ทักษะทางสติปัญญาหรือความจำ แต่เป็นการปลูกฝังมโนธรรมลงในจิตใจ เพื่อให้บุคคลสามารถนำความรู้มีไปปรับใช้ ในทางสร้างสรรค์ ทรงคุณค่า เป็นประโยชน์ต่อเพื่อนมนุษย์ มิใช่เพื่อการเอารัดเอาเปรียบ ขณะเดียวกัน วัดทำหน้าที่เป็นห้องเรียนแห่งจิตใจ สอนให้คนรู้จักการเรียนรู้โลกภายในผ่านการฝึกสติและสมาธิ ถือเป็นเครื่องมือทางปัญญาสำคัญยิ่งในยุคปัจจุบัน ช่วยให้มนุษย์สามารถรักษาคุณภาพจิตใจท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงรวดเร็วและวุ่นวายของโลกภายนอกได้ นอกจากนี้ วัดยังสะท้อนภาพการเป็น พื้นที่เรียนรู้ตลอดชีวิตไร้พรมแดน เรื่องช่วงวัย ตั้งแต่เด็กเยาวชนเข้ามาบ่มเพาะระเบียบวินัยผ่านการบรรพชา ไปจนถึงผู้สูงอายุเข้าหาธรรมะเพื่อความสงบสุขทางจิตวิญญาณ วงจรการเรียนรู้ในวัดจึงเป็นกระบวนการดำเนินไปอย่างต่อเนื่อง หล่อหลอมให้บุคคลเติบโตขึ้นอย่างงดงามทั้งกาย วาจา และใจ ในทุกช่วงเวลาของชีวิตวัดกับความท้าทายในการเป็นศูนย์กลางทางปัญญายุคใหม่ วัดมีบทบาทเป็นรากฐานการศึกษาและจิตวิญญาณไทยมาตั้งแต่สมัยสุโขทัย ทว่าจุดเปลี่ยนสำคัญเกิดขึ้นเมื่อมีการปฏิรูปการศึกษาตามแนวทางตะวันตกในสมัยรัชกาลที่ 5 แม้วัดเคยเป็นฐานที่มั่นในการเริ่มต้นการศึกษาสมัยใหม่ แต่เมื่อระบบโรงเรียนขยายตัวและแยกเนื้อหาทางโลกออกจากทางธรรมอย่างชัดเจน ความสัมพันธ์เคยแน่นแฟ้นระหว่าง วัดและโรงเรียน เริ่มจางคลายลง ทำให้บทบาทพระสงฆ์ในฐานะผู้นำทางปัญญาลดหายไปจากวิถีชีวิตสมัยใหม่ เมื่อความรู้ทางศาสนาไม่ถูกเชื่อมโยงเข้ากับความสำเร็จในปัจจุบัน คำสอนเคยมีค่าจึงถูกมองว่าไกลตัว เกิดเป็นอุปสรรคในการสื่อสารและสร้างความเข้าใจคลาดเคลื่อนระหว่างศาสนากับสังคม

การทบทวนบทบาทวัดให้เท่าทันต่อการเปลี่ยนแปลง เป็นกุญแจตั้งรังให้หลักธรรมเป็นแสงนำทางให้แก่ผู้คนในยุคนี้ และพระสงฆ์ในฐานะตัวแทนสถาบันศาสนาย่อมมีความรู้สึกรับผิดชอบต่อสมบัติของพระศาสนา การรักษาฐานะวัดวาอารามให้เป็นศูนย์กลางวัฒนธรรมนั้น แต่ยังต้องจัดสภาพแวดล้อมในวัดทั้งหมดให้สมกัน (พระราชวรมนี (ประยูรย์ ปยุตโต), 2527) แต่พระสงฆ์ไม่เกี่ยวข้องกับวิชาที่มากับความสำเร็จสมัยใหม่ ทำให้ขาดสื่อกลางในการรับรู้ร่วมกัน ความเชื่อถือประชาชนต่อพระสงฆ์เคยนับถือว่าเป็นผู้นำทางปัญญา คำแนะนำสั่งสอนพระสงฆ์ที่เคยมีค่ายิ่งกลับแปรเปลี่ยนไป บทบาทของวัดและพระสงฆ์ห่างเหินกับสภาพสังคมและความเจริญวันมีมากขึ้นทุกวัน การชักนำคนเหล่านั้นให้เข้าหาหลักธรรมทางศาสนาที่เขาไม่รู้ นั้น เกิด

เป็นความไม่เข้าใจกันมากขึ้น (พระราชวรมนี (ประยูรธรรมา ปรียุตโต), 2530) ปัจจุบันสังคมไทยมีความเปลี่ยนแปลงที่นับวันจะทวีปัญหาความรุนแรงมากขึ้น ความก้าวหน้าทางเทคโนโลยี ความรวดเร็วของข้อมูลข่าวสาร การชื่นชมในวัฒนธรรมวัตถุนิยม ด้วยเหตุผลดังกล่าวข้างต้น จึงสนใจศึกษา “การบริหารจัดการวัดเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้ของชุมชน : ศึกษากรณีวัดในอำเภอสามพราน จังหวัดนครปฐม เพื่อนำไปใช้ให้เกิดประโยชน์กับวัดและชุมชนอื่นในประเทศไทยต่อไป

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาการบริหารจัดการวัดเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้ของชุมชน
2. เพื่อเปรียบเทียบการบริหารจัดการวัดเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้ของชุมชน : กรณีศึกษาวัดในอำเภอสามพราน จังหวัดนครปฐม จำแนกตามปัจจัยส่วนบุคคล
3. เพื่อศึกษาปัญหา อุปสรรค และข้อเสนอแนะในการบริหารจัดการวัดเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้ของชุมชน : กรณีศึกษาวัดในอำเภอสามพราน จังหวัดนครปฐม

วิธีดำเนินการวิจัย

1. รูปแบบการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ ใช้ระเบียบวิธีวิจัยแบบผสมผสานวิธี (Mixed Methods Research) โดยการวิจัยเชิงปริมาณ (Quantitative Research) เก็บรวบรวมข้อมูลโดยใช้แบบสอบถามจากกลุ่มตัวอย่างและการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) จากการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informants)

2. ประชากร กลุ่มตัวอย่าง และผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

2.1 ประชากรที่ใช้ในการวิจัย คือ พระสงฆ์ที่สังกัดวัดในเขตการปกครองคณะสงฆ์อำเภอสามพราน จังหวัดนครปฐม จำนวน 1,000 รูป (สำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดนครปฐม, 2567)

2.2 กลุ่มตัวอย่าง พระสงฆ์ที่สังกัดวัดในเขตการปกครองคณะสงฆ์อำเภอสามพราน จังหวัดนครปฐม จำนวน 1,000 รูป โดยการคำนวณหาขนาดกลุ่มตัวอย่าง จากสูตรของทาโร่ ยามาเน่ (Yamane, 1973) ได้กลุ่มตัวอย่าง จำนวน 286 รูป โดยเลือกกลุ่มตัวอย่างแบบบังเอิญ (Accidental Sampling) เพื่อให้ได้กลุ่มตัวอย่างตามจำนวนที่ได้คำนวณไว้

2.3 ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ได้แก่ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ได้แก่ กลุ่มที่ 1 นักวิชาการหรือผู้ปฏิบัติงานทางด้านพระพุทธศาสนา จำนวน 2 รูป กลุ่มที่ 2 นักวิชาการหรือผู้ปฏิบัติงานทางด้านรัฐศาสตร์ จำนวน 3 คน กลุ่มที่ 3 ผู้บริหารและผู้ปฏิบัติการ จำนวน 2 คน กลุ่มที่ 4 ประชาชน จำนวน 2 คน รวมจำนวนทั้งสิ้นจำนวน 9 รูปหรือ โดยการเลือกกลุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง (Purposive Sampling)

3. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

3.1 เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยเชิงปริมาณ คือ แบบสอบถาม โดยการหาดัชนีความสอดคล้องของข้อคำถามกับวัตถุประสงค์ (IOC) ได้ค่าคะแนนของข้อคำถามเท่ากับ 0.80 –1.00 และคำนวณหาความเชื่อมั่น (Reliability) เพื่อวัดความสอดคล้องภายในตามแนวคิดของครอนบาค (Cronbach) ด้วยวิธีการหาค่าสัมประสิทธิ์แอลฟา ได้ค่าความเชื่อมั่นทั้งฉบับ 0.851

3.2 เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยเชิงคุณภาพ คือ แบบสัมภาษณ์ชนิดมีโครงสร้าง (Structured Interview) โดยการหาดัชนีความสอดคล้องของข้อคำถามกับวัตถุประสงค์ (IOC) ได้ค่าคะแนนของข้อคำถามเท่ากับ 0.80 –1.00

4. การเก็บรวบรวมข้อมูล ผู้วิจัยดำเนินการขอหนังสือแนะนำตัวจากผู้อำนวยการหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการพัฒนาสังคม มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์พุทธปัญญาศรีทวารวดี เพื่อดำเนินการดังนี้

4.1 การเก็บรวบรวมข้อมูลเชิงปริมาณ โดยขอประสานความร่วมมือกับคณะสงฆ์อำเภอสามพราน ในการเก็บข้อมูลจากกลุ่มตัวอย่าง จำนวน 286 รูป และเก็บแบบสอบถามคืนได้ครบตามจำนวน คิดเป็นร้อยละ 100

4.2 การเก็บรวบรวมข้อมูลเชิงคุณภาพ โดยประสานผู้ให้ข้อมูลสำคัญ เพื่อบันทึกหมายเวลาและขออนุญาตบันทึกเสียงการให้สัมภาษณ์ เพื่อนำข้อมูลมาใช้ในการกระบวนการตรวจสอบความถูกต้องในภายหลัง

5. การวิเคราะห์ข้อมูล

5.1 การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงปริมาณ ใช้โปรแกรมสำเร็จรูปทางสถิติเพื่อการวิจัยทางสังคมศาสตร์ โดยใช้

1. สถิติพรรณนา (Descriptive Statistics) ได้แก่ ค่าความถี่ และค่าร้อยละ เพื่ออธิบายข้อมูลทั่วไปของผู้ตอบแบบสอบถาม ค่าเฉลี่ย ค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน เพื่ออธิบายเปรียบเทียบการบริหารจัดการวัดเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้ของชุมชน : กรณีศึกษาวัดในอำเภอสามพราน จังหวัดนครปฐม จำแนกตามปัจจัยส่วนบุคคล

2. สถิติเชิงอนุมาน ใช้สำหรับทดสอบสมมติฐาน การเปรียบเทียบการบริหารจัดการวัดเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้ของชุมชน : กรณีศึกษาวัดในอำเภอสามพราน จังหวัดนครปฐม จำแนกตามปัจจัยส่วนบุคคล โดยจำแนกตามปัจจัยส่วนบุคคล สถิติที่ใช้คือการทดสอบค่าที (t-test) ในกรณีตัวแปรอิสระสองกลุ่ม และการทดสอบค่าเอฟ (F-test) ด้วยวิธีการวิเคราะห์ความแปรปรวนทางเดียว (One Way ANOVA) ในกรณีตัวแปรอิสระตั้งแต่สามกลุ่มขึ้นไป เมื่อพบว่ามีความแตกต่างจะทำการเปรียบเทียบความแตกต่างค่าเฉลี่ยเป็นรายคู่ด้วยวิธีผลต่างเป็นสำคัญน้อยที่สุด (Least Significant Difference : LSD.)

5.2 การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ โดยการใช้เทคนิคการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis Technique) ประกอบบริบท (Context) แล้วสังเคราะห์ข้อมูลโดยเขียนเป็นความเรียงและจัดกลุ่มเพื่อนำเสนอข้อมูลในภาพรวม

ผลการวิจัย

1. ข้อมูลเกี่ยวกับสภาพของพระสงฆ์

ข้อมูลของพระสงฆ์ พบว่า พระสงฆ์ส่วนใหญ่ มีอายุระหว่าง 51 – 60 ปี มีจำนวนพรรษา 10 – 19 พรรษา มีวุฒิการศึกษาสามัญ สูงกว่าปริญญาตรี ไม่มีวุฒิการศึกษานักธรรม และไม่มีวุฒิเปรียญธรรม

2. ความคิดเห็นของพระสงฆ์ต่อการบริหารจัดการวัดเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้ของชุมชน : กรณีศึกษาวัดในอำเภอสามพราน จังหวัดนครปฐม

ความคิดเห็นของพระสงฆ์ต่อการบริหารจัดการวัดเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้ของชุมชน : กรณีศึกษาวัดในอำเภอสามพราน จังหวัดนครปฐม ทั้ง 2 ด้าน คือ ด้านบุคคล และด้านวัตถุ พบว่า ในภาพรวมอยู่ในระดับมาก โดยมีค่าเฉลี่ย 4.42 และเมื่อจำแนกรายด้านเรียงลำดับค่าเฉลี่ยมากที่สุด พบว่า ความคิดเห็นของพระสงฆ์ต่อการบริหารจัดการวัดเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้ของชุมชน : กรณีศึกษาวัดในอำเภอสามพราน จังหวัดนครปฐม ในด้านวัตถุเป็นอันดับหนึ่ง โดยมีค่าเฉลี่ย 4.43 รองลงมา คือ ด้านบุคคล มีค่าเฉลี่ย 4.40 โดยจำแนกเป็นรายด้านได้ ดังนี้

ความคิดเห็นของพระสงฆ์ต่อการบริหารจัดการวัดเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้ของชุมชน : กรณีศึกษา วัดในอำเภอสามพราน จังหวัดนครปฐม ในด้านบุคคล โดยภาพรวมอยู่ในระดับมาก ค่าเฉลี่ยเท่ากับ 4.40 เมื่อพิจารณาในแต่ละรายการสามารถเรียงลำดับความคิดเห็นจากมากไปหาน้อย 3 อันดับ ได้แก่ ข้อ 4. จัดอบรม ฝึกอบรมเนกขัมมะบารมี และข้อ 9. อบรมพระภิกษุสามเณรให้ประพฤติถูกต้องตามพระธรรมวินัย เพื่อเป็น แบบอย่างที่ดีแก่ประชาชน ค่าเฉลี่ยเท่ากับ 4.51 รองลงมา คือ ข้อ. 8 เปิดโอกาสให้พระภิกษุสามเณรเลือก เรียนรู้ทั้งทางโลกและทางธรรมไปพร้อมๆ กัน มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 4.49 และ ข้อ 6. จัดให้มีการบรรยายธรรม เพื่อส่งเสริมคุณธรรมจริยธรรมแก่นักเรียนและประชาชนทั่วไป ค่าเฉลี่ยเท่ากับ 4.44

ความคิดเห็นของพระสงฆ์ต่อการบริหารจัดการวัดเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้ของชุมชน : กรณีศึกษา วัดในอำเภอสามพราน จังหวัดนครปฐม ในด้านวัตถุ โดยภาพรวมอยู่ในระดับมาก ค่าเฉลี่ยเท่ากับ 4.43 เมื่อพิจารณาในแต่ละรายการสามารถเรียงลำดับความคิดเห็นจากมากไปหาน้อย 3 อันดับ ได้แก่ ข้อ 1. จัดสถานที่ สำหรับเป็นแหล่งเรียนรู้ให้ร่มรื่น สะอาด สงบ มีบรรยากาศเอื้อต่อการเรียนรู้ ค่าเฉลี่ยเท่ากับ 4.58 รองลงมา คือ ข้อ 8. จัดกิจกรรมการอบรมอาชีพในท้องถิ่น โดยมีวิทยากรหรือชาวบ้านที่ทำอาชีพนั้นๆ เป็นผู้ให้ความรู้ มี ค่าเฉลี่ยเท่ากับ 4.56 และ ข้อ 2. มีพิพิธภัณฑ์เกี่ยวกับศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้าน เช่น เครื่องมือเกษตรกรรม เครื่องจักรสาน เป็นต้น ค่าเฉลี่ยเท่ากับ 4.52

จากการสรุปผลความคิดเห็นของพระสงฆ์ต่อการบริหารจัดการวัดเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้ของ ชุมชน : กรณีศึกษาวัดในอำเภอสามพราน จังหวัดนครปฐม ทั้ง 2 ด้านที่กล่าวมาแล้วข้างต้น พอสรุปได้ว่า ความคิดเห็นของพระสงฆ์ต่อการบริหารจัดการวัดเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้ของชุมชน : กรณีศึกษาวัดในอำเภอ สามพราน จังหวัดนครปฐม อยู่ในระดับมาก

3. การเปรียบเทียบความคิดเห็นของพระสงฆ์ต่อการบริหารจัดการวัดเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้ ของชุมชน : กรณีศึกษาวัดในอำเภอสามพราน จังหวัดนครปฐม จำแนกตามปัจจัยส่วนบุคคล

ผลการเปรียบเทียบความคิดเห็นของพระสงฆ์ต่อการบริหารจัดการวัดเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้ของชุมชน : กรณีศึกษาวัดในอำเภอสามพราน จังหวัดนครปฐม จำแนกตามปัจจัยส่วนบุคคล นำไปสู่การตอบสมมติฐาน ที่ตั้งไว้ ซึ่งสามารถแสดงรายละเอียดได้ ดังตารางที่ 5.1

ตารางที่ 5.1 สรุปผลการทดสอบสมมติฐานของการวิจัย

ตัวแปรอิสระ	ผลการทดสอบ	
	ยอมรับสมมติฐาน	ปฏิเสธสมมติฐาน
ปัจจัยส่วนบุคคล	ความคิดเห็นของพระสงฆ์ต่อการบริหารจัดการวัดเพื่อส่งเสริมการ เรียนรู้ของชุมชน : กรณีศึกษาวัดในอำเภอสามพราน จังหวัด นครปฐม	
อายุ	-	✓
พรรษา	-	✓
วุฒิการศึกษาสามัญ	-	✓
วุฒิการศึกษานักธรรม	-	✓
วุฒิการศึกษาเปรียญธรรม	-	✓

ค่าเฉลี่ยจากระดับความคิดเห็นของพระสงฆ์ต่อการบริหารจัดการวัดเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้ของ ชุมชน : กรณีศึกษาวัดในอำเภอสามพราน จังหวัดนครปฐม ในภาพรวม เมื่อจำแนกตามอายุของพระสงฆ์ พบว่า มีความคิดเห็นไม่แตกต่างกัน จึงปฏิเสธสมมติฐานของการวิจัย

ค่าเฉลี่ยจากระดับความคิดเห็นของพระสงฆ์ต่อการบริหารจัดการวัดเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้ของชุมชน : กรณีศึกษาวัดในอำเภอสามพราน จังหวัดนครปฐม ในภาพรวม เมื่อจำแนกตามพรรษาของพระสงฆ์พบว่า มีความคิดเห็นไม่แตกต่างกัน จึงปฏิเสธสมมติฐานของการวิจัย

ค่าเฉลี่ยจากระดับความคิดเห็นของพระสงฆ์ต่อการบริหารจัดการวัดเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้ของชุมชน : กรณีศึกษาวัดในอำเภอสามพราน จังหวัดนครปฐม ในภาพรวม เมื่อจำแนกตามวุฒิการศึกษาสามัญของพระสงฆ์พบว่า มีความคิดเห็นไม่แตกต่างกัน จึงปฏิเสธสมมติฐานของการวิจัย

ค่าเฉลี่ยจากระดับความคิดเห็นของพระสงฆ์ต่อการบริหารจัดการวัดเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้ของชุมชน : กรณีศึกษาวัดในอำเภอสามพราน จังหวัดนครปฐม ในภาพรวม เมื่อจำแนกตามวุฒิการศึกษานักธรรมของพระสงฆ์พบว่า มีความคิดเห็นไม่แตกต่างกัน จึงปฏิเสธสมมติฐานของการวิจัย

ค่าเฉลี่ยจากระดับความคิดเห็นของพระสงฆ์ต่อการบริหารจัดการวัดเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้ของชุมชน : กรณีศึกษาวัดในอำเภอสามพราน จังหวัดนครปฐม ในภาพรวม เมื่อจำแนกตามวุฒิการศึกษาเปรียญธรรมของพระสงฆ์พบว่า มีความคิดเห็นไม่แตกต่างกัน จึงปฏิเสธสมมติฐานของการวิจัย

การบริหารจัดการวัดเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้ของชุมชน : กรณีศึกษาวัดในอำเภอสามพราน จังหวัดนครปฐม การวาดภาพจิตรกรรมหรือศิลปกรรมภายในพุทธศาสนสถาน ควรดำเนินการให้สอดคล้องกับพุทธประวัติและประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา โดยพิจารณาให้เหมาะสมกับลักษณะและหน้าที่ของอาคารภายในวัด เช่น อุโบสถ วิหาร ศาลาการเปรียญ หอประชุม หรือศาลาบำเพ็ญกุศล ทั้งนี้ เจ้าอาวาสพึงพิจารณาความเหมาะสมของเนื้อหาและรูปแบบของภาพอย่างรอบคอบ พร้อมจัดทำแบบภาพหรือภาพร่างเสนอ โดยเฉพาะกรณีที่ภาพเหมือนบุคคลร่วมสมัย หรือภาพศิลปะในลักษณะอื่น ต้องให้สอดคล้องกับพุทธประวัติและหลักแห่งพระพุทธศาสนา เมื่อจัดทำแบบแล้ว ให้เสนอผ่านลำดับชั้นการปกครองคณะสงฆ์ ตั้งแต่เจ้าคณะผู้ปกครองตามลำดับ จนถึงเจ้าคณะภาคเพื่อพิจารณาอนุมัติ และเมื่อได้รับอนุมัติเรียบร้อยแล้ว จึงสามารถดำเนินการจัดทำจิตรกรรมได้ตามระเบียบต่อไป

อภิปรายผล

การอภิปรายผลการวิจัยครั้งนี้ จะกล่าวถึงการศึกษาการบริหารจัดการวัดเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้ของชุมชน : กรณีศึกษาวัดในอำเภอสามพราน จังหวัดนครปฐม โดยผู้วิจัยจะกล่าวถึงประเด็นสำคัญและน่าสนใจและนำมาอภิปรายผล ดังนี้

1. ระดับความคิดเห็นของพระสงฆ์ต่อการบริหารจัดการวัดเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้ของชุมชน : กรณีศึกษาวัดในอำเภอสามพราน จังหวัดนครปฐม

จากการศึกษาเกี่ยวกับระดับความคิดเห็นของพระสงฆ์ต่อการบริหารจัดการวัดเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้ของชุมชน : กรณีศึกษาวัดในอำเภอสามพราน จังหวัดนครปฐม พบว่า ความคิดเห็นของพระสงฆ์ต่อการบริหารจัดการวัดเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้ของชุมชน : กรณีศึกษาวัดในอำเภอสามพราน จังหวัดนครปฐม รวมทุกด้าน โดยรวมอยู่ในระดับความคิดเห็นมาก แสดงให้เห็นว่า การบริหารจัดการวัดเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้ของชุมชน : กรณีศึกษาวัดในอำเภอสามพราน จังหวัดนครปฐม มีการบริหารจัดการที่ดี พร้อมกับมีการส่งเสริมการเรียนรู้ที่มีประสิทธิภาพ ทำให้พระภิกษุสามเณรและประชาชนในชุมชนได้รับประโยชน์อย่างเต็มที่ โดยได้แสดงออกมาในรูปแบบของความคิดเห็นของพระสงฆ์ ในอำเภอสามพราน จังหวัดนครปฐม เมื่อพิจารณารายด้านมีประเด็นที่จะนำมาอภิปราย ดังนี้

ด้านบุคคล จากการศึกษา พบว่า ความคิดเห็นของพระสงฆ์ต่อการบริหารจัดการวัดเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้ของชุมชน : กรณีศึกษาวัดในอำเภอสามพราน จังหวัดนครปฐม ส่วนใหญ่อยู่ในระดับมาก ข้อค้นพบ

ดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า วัดในอำเภอสามพราณ จังหวัดนครปฐม ได้ให้ความสำคัญกับการส่งเสริมการเรียนรู้ของชุมชนด้านบุคคลอย่างมาก โดยเน้นการพัฒนาบุคลากรภายในวัดให้มีคุณภาพ ได้แก่ พระภิกษุสามเณร ควรปฏิบัติตนให้ถูกต้องเป็นไปตามพระธรรมวินัย มีสมณสาธูปน่าเลื่อมใส มีความประพฤติดี เพื่อเป็นแบบอย่างแก่ประชาชนต่อไป อีกทั้งแต่ละวัดยังเน้นการถือศีลปฏิบัติธรรม เพื่อเป็นการอบรมจิตใจแก่ประชาชนโดยทั่วไปด้วย โดยอาศัยพื้นฐานความเลื่อมใสศรัทธาเป็นแรงกระตุ้น แล้วจึงสอดแทรกองค์ความรู้ ชีววิถีการเรียนรู้ไปโดยอัตโนมัติ จากความศรัทธาที่เกิดขึ้น สอดคล้องกับงานวิจัยของพระถวิล ถาวโร (ผาสุข) (2560) ทำการวิจัยเรื่อง “พระพุทธศาสนาที่มีต่อการพัฒนาจริยธรรมนักเรียนในโรงเรียนวิสุทธิพุทธ : กรณีศึกษา โรงเรียนอนุบาลบ้านเพิมิตรภาพที่ 138 ตำบลเมืองเพีย อำเภอกุดจับ จังหวัดอุดรธานี” พบว่า โรงเรียนอนุบาลบ้านเพิมิตรภาพที่ 138 เป็นหนึ่งในโรงเรียนวิสุทธิพุทธที่ได้นำหลักพุทธธรรมทางพระพุทธศาสนาไปปรับใช้กิจกรรมต่างๆ เพื่อให้เยาวชนหรือนักเรียนในสถานศึกษามีคุณภาพที่ดีขึ้นและเพื่อเป็นการป้องกันปัญหาต่างๆ ที่จะเกิดแก่เยาวชน สอดคล้องกับงานวิจัยของ พระมหาเทวินทร์ วรบุญ (ชินบุตร) (2563) ทำการวิจัยเรื่อง “รูปแบบการพัฒนาสถานศึกษาเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้ตลอดชีวิตตามหลักพุทธบูรณาการ” พบว่า ลักษณะสถานศึกษาเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้ตลอดชีวิต มีลักษณะที่เป็นไปเพื่อการส่งเสริมและพัฒนาผู้เรียนรู้ไปตลอดชีวิต เป็นสถานศึกษาสามารถส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง มุ่งเน้นการพัฒนาผู้เรียนรู้ให้สามารถปรับตัวเข้ากับเปลี่ยนแปลงในสังคมปัจจุบันและพัฒนาต่อเนื่อง ได้อย่างเต็มศักยภาพผู้เรียนรู้เป็นการศึกษาเกิดจากแรงจูงใจผู้เรียนรู้ จากแหล่งเรียนรู้มีอยู่ สามารถส่งเสริมและพัฒนาสังคมและมนุษย์ได้อย่างมั่นคงยั่งยืน

2. การเปรียบเทียบความคิดเห็นของพระสงฆ์ต่อการบริหารจัดการวัดเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้ของชุมชน : กรณีศึกษาวัดในอำเภอสามพราณ จังหวัดนครปฐม

จากการศึกษาเปรียบเทียบความคิดเห็นของพระสงฆ์ต่อการบริหารจัดการวัดเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้ของชุมชน : กรณีศึกษาวัดในอำเภอสามพราณ จังหวัดนครปฐม โดยจำแนกตามปัจจัยส่วนบุคคล 5 ด้าน คือ อายุ พรรษา วุฒิการศึกษาสามัญ วุฒิการศึกษานัธรรม และวุฒิการศึกษาเปรียญธรรม พบว่า พระสงฆ์ที่มีอายุ พรรษา วุฒิการศึกษาสามัญ วุฒิการศึกษานัธรรม และวุฒิการศึกษาเปรียญธรรม มีระดับความคิดเห็นต่อการบริหารจัดการวัดเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้ของชุมชน : กรณีศึกษาวัดในอำเภอสามพราณ จังหวัดนครปฐม ไม่แตกต่างกัน จึงปฏิเสธสมมติฐานที่ตั้งไว้ เมื่อพิจารณาในแต่ละส่วนมีประเด็นที่จะนำมาอภิปราย ดังนี้ อายุที่ต่างกัน มีระดับความคิดเห็นของพระสงฆ์ต่อการบริหารจัดการวัดเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้ของชุมชน : กรณีศึกษาวัดในอำเภอสามพราณ จังหวัดนครปฐม ไม่แตกต่างกัน เนื่องจากปัจจุบันการรับข่าวสารและการศึกษาต่าง ๆ มีอย่างหลากหลาย สามารถเลือกศึกษาและรับรู้ข้อมูลต่าง ๆ ได้มากพอ ๆ กัน และพระสงฆ์ยังอยู่ในกรอบของพระวินัยเดียวกัน มุมมองความคิดในเรื่องนี้จึงไม่ต่างนัก ทำให้อายุไม่มีผลต่อความคิดเห็นนี้ สอดคล้องกับงานวิจัยของ พระสง่า จันทวนโณ (เปลี่ยนกลาง) (2561) ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง “การบริหารจัดการวัดให้เป็นศูนย์การเรียนรู้ในชุมชนของคณะสงฆ์อำเภอวังน้อย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา” ผลการวิจัยพบว่า ผลการเปรียบเทียบความคิดเห็นของประชาชนที่มีต่อการบริหารจัดการวัดให้เป็นศูนย์การเรียนรู้ในชุมชน ของคณะสงฆ์ อำเภอวังน้อย จังหวัดพระนครศรีอยุธยาจำแนกตามปัจจัยส่วนบุคคล ประชาชนมีวุฒิการศึกษาต่างกัน มีความคิดเห็นต่อการบริหารจัดการวัดให้เป็นศูนย์การเรียนรู้ในชุมชนของคณะสงฆ์ อำเภอวังน้อย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติระดับ 0.05 จึงยอมรับสมมติฐานการวิจัย ส่วนประชาชนมี เพศ อายุ และอาชีพต่างกัน มีความคิดเห็นต่อการบริหารจัดการวัดให้เป็นศูนย์การเรียนรู้ในชุมชน ไม่แตกต่างกัน จึงปฏิเสธสมมติฐานการวิจัยที่ตั้งไว้ ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ พระธีรภัทร์ นาถสีโล (นาคกลั่น) (2562) ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง “การบริหารจัดการวัดของพระสังฆาธิการเพื่อ

ส่งเสริมความศรัทธาของประชาชน อำเภอลองหลวง จังหวัดปทุมธานี” พบว่า ความคิดเห็นของประชาชนที่มีต่อการบริหารจัดการวัดของพระสังฆาธิการเพื่อส่งเสริมความศรัทธาของประชาชนอำเภอลองหลวงจังหวัดปทุมธานี จำแนกตามปัจจัยส่วนบุคคล ได้แก่ คือ เพศ อายุ วุฒิการศึกษา มีรายได้ต่อเดือน และจำนวนครั้งในการเข้าวัดทำบุญต่อสัปดาห์ พบว่า ประชาชนที่มีเพศต่างกัน มีอายุต่างกัน และมีรายได้ต่อเดือนต่างกันมีความคิดเห็นต่อการบริหารจัดการวัดของพระสังฆาธิการเพื่อส่งเสริมความศรัทธาของประชาชนไม่แตกต่างกัน จึงปฏิเสธสมมติฐานที่ตั้งไว้

สรุป

พระสงฆ์มีบทบาทสำคัญในการบริหารจัดการวัดให้เป็นศูนย์กลางการเรียนรู้ของชุมชน ทั้งในมิติทางศาสนา สังคม และวัฒนธรรม โดยครอบคลุมภารกิจด้านการอุปถัมภ์และคุ้มครองพระพุทธศาสนา การอนุรักษ์และสืบสานศิลปะ ประเพณี วัฒนธรรมท้องถิ่น ตลอดจนภูมิปัญญาชาวบ้าน รวมถึงการส่งเสริมศีลธรรม คุณธรรม จริยธรรม และการดำรงไว้ซึ่งเอกลักษณ์และอัตลักษณ์ของความเป็นไทย ในด้านการบริหารจัดการเชิงนโยบาย พระสงฆ์ยังมีบทบาทในการศึกษา ติดตาม และเสนอแนะการดำเนินงานที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาสังคมและชุมชนให้สอดคล้องกับแนวทางการปฏิรูปประเทศและยุทธศาสตร์ชาติในส่วนที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาและสังคมโดยรวม อย่างไรก็ตาม สังคมปัจจุบัน ประชาชนจำนวนไม่น้อยขาดพื้นฐานจิตใจ จึงแสวงหาสิ่งยึดเหนี่ยวผ่านการเข้าวัดเพื่อขอพรหรือโชคลาภจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ส่งผลให้เกิดกระแสนิยมอาจเบี่ยงเบนไปจากหลักธรรมคำสอนที่แท้จริง ความเชื่อและศรัทธาดังกล่าว เมื่อขาดการชี้นำถูกต้อง อาจนำไปสู่ความเข้าใจคลาดเคลื่อนและความมกมาย ซึ่งไม่สอดคล้องกับหลักพระพุทธศาสนาเน้นการพึ่งตนเองและการปฏิบัติตามหลักธรรมเพื่อพัฒนาชีวิตให้ถูกต้องและดีงามพระสงฆ์ในฐานะผู้นำทางจิตวิญญาณและผู้บริหารจัดการวัด ควรให้ความสำคัญกับการเผยแผ่พระธรรมวินัยอย่างถูกต้อง มุ่งเน้นการสร้างความรู้ ความเข้าใจ การปฏิบัติธรรมให้ถูกต้องแก่ประชาชน พร้อมทั้งกำกับดูแลกิจกรรมภายในวัดไม่ให้เบี่ยงเบนไปสู่การส่งเสริมความเชื่อไม่สอดคล้องกับหลักพระรัตนตรัย ในขณะเดียวกัน หน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรมีบทบาทสนับสนุนและกำกับดูแล ร่วมกำหนดมาตรการส่งเสริมการเผยแผ่พระพุทธศาสนาอย่างถูกต้อง และป้องกันมิให้เกิดการบิดเบือนหลักธรรมคำสอน อันอาจก่อให้เกิดผลกระทบต่อภาพลักษณ์และความมั่นคงพระพุทธศาสนา ทั้งนี้ ควรมีการประสานความร่วมมือกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและหน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้อง เพื่อให้การดำเนินงานเป็นไปอย่างเหมาะสมและเกิดประโยชน์สูงสุดต่อชุมชนและสังคมโดยรวม

เอกสารอ้างอิง

- ประกอบ วรรณสูตร. (2542). **สถิติเพื่อการวิจัยทางพฤติกรรมศาสตร์**. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : ด้านสุทธาการพิมพ์.
- พระราชบัญญัติส่งเสริมการเรียนรู้ พ.ศ. 2566 (19 มีนาคม 2566) ราชกิจจานุเบกษา. เล่ม 140 ตอนที่ 20 ก หน้า 61
- พระถวิล ถาวโร (ผาสุข). (2560). “ศึกษาแนวทางการสอนวิชาพระพุทธศาสนาที่มีต่อการพัฒนาจริยธรรมนักเรียนในโรงเรียนวิสุทธิพร : กรณีศึกษาโรงเรียนอนุบาลบ้านเพิมิตรภาพที่ 138 ตำบลเมืองเพีย อำเภอกุดจับ จังหวัดอุดรธานี”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

- พระมหาเทวินทร์ วรปญฺ (ชินบุตร). (2563). “รูปแบบการพัฒนาสถานศึกษาเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้ตลอดชีวิตตามหลักพุทธบูรณาการ”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.**
- พระสง่า จันทวนโณ (เปลี่ยนกลาง). (2561). “การบริหารจัดการวัดให้เป็นศูนย์การเรียนรู้ในชุมชนของคณะสงฆ์อำเภอวังน้อย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการเชิงพุทธ. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.**
- พระธีรภัทร์ นาถสีโล (นาคกลิ่น). (2562). “การบริหารจัดการวัดของพระสังฆาธิการเพื่อส่งเสริมความศรัทธาของประชาชน อำเภอคลองหลวง จังหวัดปทุมธานี”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการเชิงพุทธ. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.**
- พระราชวรมนี (ประยุทธ์ ปยุตฺโต). (2530). **บทบาทของพระสงฆ์ในสังคมไทยปัจจุบัน. หนังสือชุดหลักธรรมเฉลิมพระเกียรติ เล่ม 54/60.** กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา.
- พระราชวรมนี (ประยุทธ์ ปยุตฺโต). (2527). **สถาบันสงฆ์ในสังคมไทย.** กรุงเทพฯ : มูลนิธิโกลดคิมทอง.
- สุนน อมรวิวัฒน์. (2546). **วิธีการเรียนรู้ : คุณลักษณะที่คาดหวังในช่วงวัย.** กรุงเทพฯ : พรักหวานกราฟฟิค จำกัด.
- Cronbach. Lee J.. (1971). **Essentials of psychological testing.** 4th ed.. New York : Harper & Row.